

1. Iedzīvotāju skaita izmaiņas un to ietekmējošie faktori

Pārsla Eglīte

Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas kopš 1990. gada

Latvijai atjaunojot valstisko neatkarību, tās iedzīvotāju skaits 1990. gadā bija sasniedzis visā līdzšinējā vēstures laikā lielāko skaitu – gandrīz 2,7 milj. (1.1. tabula). Līdz tam lielākais iedzīvotāju skaits tagadējās Latvijas teritorijā bija 1914. gada sākumā – 2,6 milj., ko sekmēja 19. gs. otrajā pusē notikuši industrializācija. Pirmais pasaules karš ar lielākās rūpniecības daļas evakuāciju uz Iekškrīevijas apgabaliem, kā arī demogrāfiskie zaudējumi karadarbībā un došanās bēgļu gaitās noveda pie strauja iedzīvotāju skaita sarūkuma līdz pat 1,6 milj. 1920. gadā.

Latvijas valstiskās neatkarības pirmajā posmā iedzīvotāju skaits pieauga gandrīz tikai dabiskās ataudzes rezultātā un 1935. gadā tautas skaitīšanā sasniedza tālaika robežās vien 1,95 milj. Tagadējās robežās – kopš 1946. gadā seši Abrenes jeb Jaunlatgales pagasti ar 44 tūkst. cilvēku, no kuriem 9/10 bija krievi, tika iekļauti Krievijas teritorijā – Latvijas iedzīvotāju skaits pirms kara

1.1. tabula. Latvijas iedzīvotāju skaits un skaita izmaiņu faktori kopš 1990. gada

Gads	Iedzīvotāju skaits, tūkst.	Ataudzes iznākums, tūkst.	Starptautiskās migrācijas saldo, tūkst.	Skaita izmaiņu faktori uz 1000 iedzīvotājiem	
				ataudze	migrācija
1990	2668,1	3,1	-13,1	1,2	-4,9
1995	2500,6	-17,3	-13,7	-6,9	-5,5
2000	2381,7	-11,9	-16,4	-5,0	-6,9
2005	2249,7	-10,9	-10,9	-4,8	-4,9
2010	2120,5	-10,2	-35,6	-4,8	-16,8
2015	1986,1	-6,5	-10,6	-3,3	-5,4
2018	1934,4				

Avots: Demogrāfija, 2017. Rīga: CSP, 16.–17. lpp.

1940. gadā būtu sasniedzis vien nedaudz virs 1,95 milj. Tas bija tikpat, cik iedzīvotāju tika uzskaitīti 1917. gada sākumā.

Otrais pasaules karš un padomju okupācijas varas veiktās iedzīvotāju deportācijas izraisīja jaunus cilvēku skaita zudumus – kopā aptuveni 350 tūkst. Precīzas uzskaites bēgļu, gūstekņu un karavīru atgriešanās laikā gan nebija, un tautas skaitīšanas netika rīkotas līdz pat 1959. gadam, kad bija atgriezušies iedzīvojušie un daļa apžēloto, kurus bija sodījuši un izsūtījuši padomju vara. Šai tautas skaitīšanā Latvijā jau bija gandrīz 2,08 milj. cilvēku, jo vietējos strauji papildināja ieceļotāji no austrumpuses, galvenokārt Krievijas.

Turpmākajos 30 gados Padomju Savienības sastāvā Latvijas iedzīvotāju skaits pieauga gan dabiskās kustības dēļ, gan imigrācijas dēļ – ieceļojot citu padomju republiku iedzīvotājiem. Tā kā ieceļotāju sastāvā (kā vienmēr un visur migrantu vidū) bija lielāks 20–30 gadus vecu iedzīvotāju īpatsvars, to papildinājums sekmēja arī dzimušo skaita augšanu Latvijā un līdz ar to dabisko pieaugumu jeb pozitīvu ataudzes iznākumu. Pateicoties tam, visā laikposmā kopš kara un padomju terora beigām līdz pat neatkarības atgūšanai iedzīvotāju skaits Latvijā palielinājās abu noteicošo cilvēku kustības veidu rezultātā. Lielāko pieauguma daļu gan veidoja ieceļotāji, pat neskaitot bērnus, kas viņiem dzima jaunajā mītnes zemē. Kopumā iedzīvotāju skaits pieauga par apmēram 720 tūkst., salīdzinot ar pirmskara posma beigām.

Aplūkojamās norises krasi mainījās 1991. gadā – pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Kā ataudzes, tā starpvalstu migrācijas gaitā valsts iedzīvotāju skaits visā līdzšinējā valsts atjaunotās patstāvības laikposmā mazinājās (1.2. tabula).

Iedzīvotāju skaita samazinājumā atkal noteicošā izrādījās migrācija. Sevišķi intensīvi tā notika 90. gadu sākumā, kad Latviju atstāja daļa padomju laikā ieceļojušo. Viņu rīcības iemeslus gan tolaik nebija iespējams apzināt – tā varēja būt gan nevēlēšanās vai bailes palikt nu jau svešajā valstī, gan darba zaudējums padomju pārvaldes iestādēs vai rūpniecās, kas darbojās vien padomju iekšzemes

1.2. tabula. Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas kopš 1991. gada un to ietekmējošie faktori

Laikposms	Kopējās izmaiņas, tūkst.	Faktiskais skaits, tūkst.		Kustības veidu īpatsvars, %	
		ataudze	migrācija	ataudze	migrācija
1991–1995	-188,6	-51,2	-137,4	27,2	72,8
1996–2000	-116,2	-70,4	-45,8	60,6	39,4
2001–2005	-125,5	-59,3	-66,2	47,2	52,8
2006–2010	-153,2	-44,0	109,2	28,7	71,3
2011–2015	-105,7	-40,2	-65,5	38,0	62,0
Kopā	-689,2	-265,1	-424,1	38,5	61,5

Avots: Demogrāfija, 2016. Rīga: CSP, 16. lpp.

tirgum un ar citu PSRS republiku piegādātajām izejvielām. Sava loma iedzīvotāju skaita samazinājumā varēja būt to uzskaites kārtības maiņai – vairs ne pēc t. s. pieraksta dzīvojamā platībā, kas mēdza būt fiktīva, lai būtu tiesības prasīt lielāku mājokli. Tā vietā skaitīja komunālo maksas pakalpojumu saņēmēju skaitu, kas ģimenēm bija mazāk izdevīgs. Aizbrauca arī daļa virsnieku ģimeņu, padomju karaspēka daļām atstājot Latviju. Pašu karavīru skaits iedzīvotāju un migrantu daudzumā gan netika pilnībā ieskaitīts un uzrādīts.

Padomju laika migrantu izceļošanu 90. gadu otrajā pusē papildināja arī pieaugošā pamatiedzīvotāju mobilitāte rietumu virzienā. Viņi izmantoja to, ka bija kritis dzelzs priekšskars, kas bija pastāvējis visus 45 okupācijas gadus. Atkal varēja braukt pie radiem, kas kopš pasaules kara beigām dzīvoja brīvā pasaulē, varēja iestāties kādās izslavētās augstskolās, strādāt atjaunojamās valsts diplomātiskās iestādēs u. c. Līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā 2004. gadā pavērās arī labāk atalgota darba iespējas citās ES valstīs. Šī izdevība īpaši aktīvi tika izmantota ekonomiskās krīzes laikā, kas aizsākās 21. gs. pirmās desmitgades beigās: tad izceļojošo skaits pieauga vairākkārt. Pēc krīzes tas atkal saruka, bet nebeidzās.

Tāpat kā ieceļošanu jau 90. gadu pirmajā pusē politisko pārmaiņu gaitā nomainīja izceļošana, arī dabiskā pieauguma vietā iestājās mirušo skaita pārsvars pār dzimušo skaitu jeb radās negatīvs ataudzes iznākums (sīkāk skat. 3. nodaļu). To izraisīja krasā ekonomiskās iekārtas maiņa, bezdarbs un to pavadošā nabadzība, kuri līdz tam nebija pazīstami tālaika auglīgā vecuma cilvēkiem. Saprotams, ka trūkums un nedrošība par ienākumu avotiem un līmeni turpmākajos gados noveda pie bērnu skaita ierobežošanas ģimenēs. Neierastā bezdarba situācija un grūtības piemēroties jaunajiem apstākļiem 90. gadu vidū noveda arī pie mirstības pieauguma, īpaši pie pašnāvībām tādu vīriešu vidū, kas ir spēka gados.

Turpmākajos gados, kad jau bija izveidoti jaunajai situācijai atbilstoši valsts dienesti un pabalstu sistēma, dabiskās kustības norises pakāpeniski normalizējās. Pateicoties tam, gadsimtu mijā dzimstības līmenis sāka pieaugt, tomēr nesasniedza paaudžu maiņai nepieciešamo lielumu. Papildus tam dabiskam pieaugumam nepieciešamo dzimušo skaita palielinājumu kavēja arī izceļošanas pārsvars pār iebrukušo un atgriezušos skaitu. Kā jau minēts, migrē galvenokārt jauni – tāpat auglīgā vecuma cilvēki. Viņu bērni dzimst jaunajās mītnes zemēs, bet atstātajā dzimtenē pieaug veco cilvēku īpatsvars.

Notikušās iedzīvotāju kustības maiņas noveda pie pārmaiņām to sastāvā ne tikai pēc vecuma, bet arī pēc citiem raksturojumiem. To salīdzinājums rāda ne vien jau piedzīvotās Latvijas iedzīvotāju kopuma veidošanās īpatnības, bet arī vēl risināmo sabiedrības saliedēšanas problēmu mērogu.

Lielas iedzīvotāju skaita izmaiņas intensīvās migrācijas dēļ notika gan Otrā pasaules kara beigās, gan padomju varas laikā. Kā zināms, daudzi latvieši dzimuši kolonijās Krievijā, Baškīrijā un Baltkrievijā (šīs kolonijas izveidotas

jau 19. gadsimtā), bet pēc Otrā pasaules kara – izsūtījumā Sibīrijā, Kazahijā un trimdā Vācijā. Savukārt padomju gados Latvijā dzima iebraukušo krievu, baltkrievu un ukraiņu bērni. Iedzīvotāju sastāva salīdzinājums pēc tautības un dzimšanas vietas (1.3. tabula) liecina, ka iebraucēju bērnu ir ievērojami vairāk nekā ārpus Latvijas dzimušo latviešu, jo Latvijā dzimušo īpatsvars vēl 25 gadus pēc neatkarības atgūšanas – 86,8% – krietni pārsniedz etnisko latviešu īpatsvaru iedzīvotāju sastāvā – 61,8% 2016. gadā. Pamazām gan šī starpība ir mazinājusies.

21. gs. sākumā visstraujāk sarucis Polijā dzimušo skaits. To varētu izskaidrot ar 30. gados iebraukušo poļu laukstrādnieku mūža beigšanos. Strauji sarucis arī Krievijā, Lietuvā, Baltkrievijā un Ukrainā dzimušo skaits, jo tos vairs nepapildina jauni iebraucēji no šīm valstīm. Mazāk mainījies nelielais Vācijā, Igaunijā un Vidusāzijā dzimušo skaits, viņu vidū iespējami arī latvieši.

Taču jārēķinās, ka daļai Latvijā dzimušo cittautiešu varētu būt iekšējas grūtības integrēties latviešu vidū, apgūt valsts valodu un pieņemt tās pilsonību. Par to liecina vēl arvien pastāvošais liels nepilsoņu īpatsvars – 2016. gada sākumā gandrīz 12% (1.3. tabula).

Latvijas Republikas pilsonības piešķiršana pēc atteikšanās no PSRS pilsonības vai tiesību zaudējuma uz to sākās tikai 1992. gadā – pēc Padomju Savienības sabrukuma 1991. gada otrajā pusē. Pirmie to varēja saņemt tie, kas bija zaudējuši Latvijas pilsonību jau pirmajā Latvijas neatkarības posmā, vai viņu

1.3. tabula. Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju sadalījums pēc dzimšanas valsts

Valsts	Skaits gada sākumā, tūkst.			Izmaiņas % 2016 : 2000	Īpatsvars %		
	2000	2011	2016		2000	2011	2016
Latvijas iedzīvotāji	2377,4	2074,6	1969,0	82,8	100,0	100,0	100,0
t. sk. dzimuši:							
Latvijā	1937,9	1771,8	1710,1	88,2	81,5	85,4	86,8
Krievijā	229,0	159,9	131,8	57,6	9,6	7,7	6,7
Baltkrievijā	76,2	55,1	47,2	61,9	3,2	2,6	2,4
Ukrainā	51,4	38,4	34,0	66,1	2,2	1,9	1,7
Lietuvā	27,5	19,7	16,1	58,5	1,2	0,9	0,8
Kazahstānā	8,2	6,7	5,9	71,9	0,3	0,3	0,3
Igaunijā	3,8	3,2	3,0	78,9	0,2	0,2	0,1
Uzbekistānā	2,7	2,2	2,1	77,8	0,1	0,1	0,1
Vācijā	2,6	2,4	2,1	80,8	0,1	0,1	0,1
Polijā	1,6	1,0	0,8	50,0	0,1	0,1	0,04
Citviet	36,5	14,2	20,4	55,9	1,5	0,7	1,0

Avoti: Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Rīga: CSP, 2002, 137.–138. lpp.; Demogrāfija, 2016. Rīga: CSP, 29. lpp.

bērni neatkarīgi no tautības un dzimšanas valsts. Pārējiem, lai iegūtu Latvijas pilsonību, bija un ir iespēja nokārtot valodas un valsts zinību eksāmenus – par Satversmi, himnu, karogu utt. Pārējie varēja saņemt nepilsoņu pasēs, viņu tiesībās, atšķirībā no pilsoņiem, trūkst galvenokārt balsstiesību vēlēšanās. Domājams, ka šīs atšķirības pilsoņu un nepilsoņu tiesībās sekmēja nepilsoņu aktivitāti pilsonības ieguvē. No 2000. gada, kad šis process sāka ritēt pilnā sparā, līdz 2016. gada sākumam viņu skaits ir būtiski samazinājies. Otrā puse devusi priekšroku Krievijas, Ukrainas un Lietuvas pilsonības iegūšanai, kas atvieglo ceļojumus uz šīm valstīm, vai arī – īpaši vecākie cilvēki – nekāro pēc tiesībām piedalīties vēlēšanās vai ceļot.

Visu šo dažādo iespēju īstenošanas gaitā Latvijas pilsoņu īpatsvars iedzīvotāju vidū pieaudzis līdz 85,3%, nepilsoņu īpatsvars sarucis līdz 11,8%, bet Krievijas pilsoņu īpatsvars palielinājies no 0,8% 2000. gadā līdz 2,1% 2016. gadā (1.4. tabula). Necenšoties minēt kādus morālus apsvērumus šādai izvēlei, tīri praktiski tas atvieglo robežu šķērsošanu, apmeklējot radus un tuvinieku kapus, kā arī dažu preču lētāku iegādi.

Kopumā sasniegtais Latvijas pilsoņu īpatsvars iedzīvotāju sastāvā ar tendenci vēl palielināties ļauj secināt, ka īpatnējā nepilsoņu kategorija, kas izveidojusies padomju laika intensīvās migrācijas dēļ, pēc pāris gadu desmitiem beigs pastāvēt. Tad varētu atzīt, ka padomju okupācijas ietekme uz Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva veidošanos ir beigusies.

Laikposmā kopš PSRS sabrukuma Latvijas iedzīvotāju skaita samazinājums – gandrīz 700 tūkst. – ir tikai nedaudz mazāks par pieaugumu padomju

1.4. tabula. Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju pilsonība kopš 1998. gada

Statuss	Skaits, tūkst.				Īpatsvars, %			
	1998*	2000	2011	2016	1998*	2000	2011	2016
Visi iedzīvotāji	2420,8	2377,4	2074,6	1968,9	100,0	100,0	100,0	100,0
t. sk.:								
Latvijas pilsoņi	1760,4	1770,2	1731,8	1681,0	72,7	74,5	83,5	85,3
nepilsoņi	78,4	504,0	296,6	232,1	3,2	21,2	14,3	11,8
citu valstu pilsoņi	582,0	103,2	46,0	56,6	24,1	4,3	2,2	2,9
no tiem:								
Krievijas	121,1	19,2	33,8	42,3	5,0	0,8	1,6	2,1
Lietuvas	1,4	1,5	3,0	3,1	0,1	0,1	0,1	0,2
Ukrainas	0,7	1,5	2,5	3,6	0,0	0,1	0,1	0,2
cita, iesk. PSRS	458,8	81,0	6,7	7,6	19,0	3,3	0,4	0,4

* Pirmais gads, kopš statistikā parādās jēdziens "nepilsoņi".

Avoti: Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Rīga: CSP, 2002, 139. lpp.; Demogrāfija, 2002. Rīga: CSP, 38. lpp.; Demogrāfija, 2016. Rīga: CSP, 30. lpp.

okupācijas gados. Taču vismaz 150 tūkst., kas izceļojuši jau 21. gadsimtā, nav pamata uzskatīt par valstij zaudētiem. Tie veido mūsu valstspiederīgo diasporu, ko no Latvijas nešķir kāds jauns priekšgars. Tādēļ ir pamats cerēt, ka, uzlabojoties ekonomiskajiem apstākļiem dzimtenē, vismaz daļa aizbraukušo atgriezīsies. Turklāt tādos apstākļos mitētos arī vēl notiekošā izceļošana un Latvijas iedzīvotāju skaits stabilizētos.

Literatūra un avoti

CSP. *Demogrāfija*. Statistisko datu krājumi par atsaucēs norādītajiem gadiem.
Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Rīga: CSP.